

УДК 7.01:111.852

Юлія Мережко

ORCIDiD 0000-0001-5918-7496

кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри академічного та естрадного вокалу
Інституту мистецтв,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська 18/2, 02000, м. Київ, Україна
y.merezhko@kubg.edu.ua

Світлана Румянцева

ORCIDiD 0000-0001-6299-7799

старший викладач кафедри академічного та естрадного вокалу
Інституту мистецтв,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська 18/2, 02000, м. Київ, Україна
s.rumiantseva@kubg.edu.ua

ХУДОЖНІЙ СМАК ЯК НАУКОВА ДЕФІНІЦІЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

***Анотація.** У статті розглядається поняття «художній смак» та інші його різновиди. Автор проводить аналіз виникнення та становлення дефініції «смак» в історії філософії. В науковій праці узагальнюється теоретична інформація щодо визначення сутності художнього смаку та його змістового наповнення. Висвітлюється безпосередній зв'язок художнього смаку з художньою потребою, естетичним ідеалом та художньо-естетичними судженнями, які впливають на формування естетичної свідомості особистості. У статті обґрунтовується значущість формування художнього смаку у підростаючого покоління.*

***Ключові слова:** музичне мистецтво; особистість; філософсько-історичний аналіз; художній смак.*

© Мережко Юлія, Румянцева Світлана, 2018

Вступ. Вхід України до загальноєвропейського освітнього простору спричинило розроблення та впровадження нових стандартів освіти, які орієнтовані на підвищення вимог до підготовки кадрів мистецького фаху.

Збереження духовності української нації потребує підготовки нової генерації вчителів музичного мистецтва, педагогів-музикантів XXI століття, спроможних залучити молодь до глибокого пізнання і художнього спілкування з музичним мистецтвом не тільки зарубіжного «гатунку», але й з мистецтвом, що несе у собі «зерно» національного характеру.

Саме, завдяки професійній діяльності вчителів музичного мистецтва наступному поколінню молоді передаються духовні та морально-естетичні цінності, прищеплюються художні смаки до високохудожньої національної музичної спадщини як минулого, так і сьогодення.

Результати наукових досліджень доводять, що питанням смаку та його різновидів (естетичному, художньому, музичному) приділяють увагу такі вітчизняні науковці як: Т. Бабенко, Д. Джола, А. Щербо та інші.

Важливий внесок у вивчення сутності та його впливу на естетичне виховання підростаючого покоління зробили радянські вчені: Б. Асаф'єв, В. Остроменський, Г. Падалка, В. Шацька та ін.

Проблемою формування музичного смаку у різних вікових категорій дітей займаються сучасні науковці України: О. Берестенко, М. Гагарін, Ю. Гончаренко, І. Пацюк, В. Шахрай та ін.

Отже, **мета** – проаналізувати сутність та зміст художнього смаку у філософсько-історичному аспекті.

Завдання дослідження: 1) простежити еволюцію виникнення та становлення наукової дефініції «художній смак» в історії філософії; 2) узагальнити отримані теоретичні знання з проблеми визначення сутності наукового поняття «художній смак» та його змістового наповнення; запропонувати власне трактування даного поняття.

Надамо історичну довідку щодо виникнення терміну «смак» в історії філософії. З давніх часів мислителі пов'язували сприйняття людиною краси оточуючого середовища, витворів мистецтва з Еросом, визначаючи це як любов до прекрасного. Аристотель же це поняття фіксував як катарсис і відносив його до психологічного моменту художнього переживання. Проте більш точне та адекватне

термінологічне закріплення ця здатність отримала у середині XVII століття, коли для її позначення була вибрана категорія – смак. До цього часу смаком позначали лише одне з п'яти внутрішніх, фізіологічних відчуттів людини, локалізоване у ротовій порожнині. З часом поняття смаку перенесли у сферу естетичного досвіду і ним почали визначати здатність відчувати прекрасне та відрізняти високий рівень художності творів мистецтва від низького.

Вперше термін «смак» («gusto») зустрічається у творі іспанського мислителя Бальтасара Грасіана «Кишеньковий оракул» (1646 р.), який визначає смак як здібність людського пізнання, орієнтовану на збагачення прекрасним завдяки справжнім витворам мистецтва. З таким формулюванням цей термін був поширений у Франції, Англії, Німеччині, Італії.

У XVIII столітті з'являється багато наукових праць про смак. Ним займається естетика – наука про прекрасне. Таким чином дефініція «смак» стає центральною категорією естетичної думки тих часів. Аналіз смаку займав чільне місце у працях філософів, мислителів. Саме в цей період авторитет краси у мистецтві набуває небувалого рівня; естетика окреслюється як самостійна філософська дисципліна; естетичне виховання стає провідним засобом гармонізації людини та видозміни соціальних відношень.

Досліджуючи історію естетики, інтерес до проблеми естетичного смаку сформулювався у XVII – XVIII століттях. Французькі просвітники і теоретики класицизму (Н. Буало-Депрео, Ф.-М. А. Вольтер, Ш.-Л. Монтеск'є і ін.) розглядали смак з позицій раціоналізму і нормативізму, представники англійської сенсуалістичної естетики (Е. Ешлі, К. Шефтсбері, Г. Хом і ін.) виводили естетичний смак з людських відчуттів, але пов'язували його з моральністю. На противагу Ф. Хатчесону і Е. Берку, котрі стверджували загальність естетичного смаку, Д. Юм підкреслював його суб'єктивність. Особливе місце розробка цієї проблеми займає в естетиці І. Канта, який відзначив суперечливий, суспільно-індивідуальний характер естетичного смаку (Кант І., 1964, с. 204).

Знаний теоретик мистецтва Ш. Бате у своїй науковій роботі «Витончені мистецтва, зведені до єдиного принципу» (1746 р.) розкриває зв'язок смаку з таким

соціально-психологічним явищем як мода. На цьому визначенні базувався Бате при створенні творів мистецтва і при їх оцінці, відслідковуючи наявність смаку. Згідно з поглядами Бате, смак є вродженою здатністю людини, що спрямована на виявлення прекрасного в природі, мистецтві, а також на створення шедеврів мистецтва, які наслідують «прекрасну природу», на їх оцінку на основі насолоди.

Певний підсумок численним дискусіям середини XVII століття підбив Франсуа Марі Аруе Вольтер. У статті «Смак» (1757 р.), яка була опублікована у його «Портативному філософському словнику» (1764 р.) та у «Енциклопедії», він писав: «Смак – чуття, дар розрізняти властивості їжі, породив у всіх відомих нам мовах метафору, де словом «смак» позначається чутливість до прекрасного і потворного в мистецтвах. Художній смак настільки ж швидкий на розбір, що передує мисленню, як мові і піднебінню, настільки ж плотський і ласий до хорошого, настільки ж нетерпимий до поганого» (Вольтер Ф.-М. А., 1974, с. 267-268). За аналогією з харчовим смаком Вольтер розрізняє «художній смак», «поганий смак», «збочений смак».

Високий художній смак частково є природженим для людей, частково ж виховується протягом тривалого часу красою природи та завдяки прекрасним, істинним витворам мистецтва (музики, живопису, словесності, театру). Для Вольтера такими були твори майстрів класицизму.

Поганий художній смак «знаходить приємність лише у витончених прикрасах, він нечутливий до прекрасної природи. Збочений смак в мистецтві позначається в любові до сюжетів, що обурюють освічений розум, в перевазі бурлескного – благородному, претензійного і манірного – красі простій і природній; це хвороба духу» (Вольтер Ф.-М. А., 1974, с. 267). Вольтер переконаний в об'єктивності законів краси і в більш-менш об'єктивній оцінці її, називаючи високим («добрим») смаком. «Найкращий смак у будь-якому виді мистецтва виявляється у найвірнішому наслідуванні природи, передаючи силу і грацію. Але то хіба грація обов'язкова? Так, оскільки вона полягає в доданні і життю і змальовуванню предметам приємності» (Вольтер Ф.-М. А., 1974, с. 270).

Багато уваги питанням смаку приділяли англійські філософи XVIII століття: Е. Берк, Ф. Хатчесон, А. Шефтсбері, Д. Юм й інші. Відомий філософ і психолог Давид Юм присвятив смаку окремий нарис «Про норму смаку» (1739-1740 pp.), в якому підійшов до проблеми із загальноестетичної позиції. На його погляд, смак – це здатність розрізняти прекрасне і потворне в природі і в мистецтві. І складність його розуміння полягає перш за все в об'єкті, на який він спрямований, бо прекрасне – не є об'єктивною властивістю речі. «Прекрасне не є якість, що існує в самих речах: воно просто існує в розумі, який ці речі споглядає. Розум кожної людини сприймає прекрасне по-різному. Один може бачити потворне навіть в тому, в чому інший відчуває прекрасне, і кожний змушений тримати свою думку при собі і не нав'язувати її іншим» (Кант І., 1964, с. 153).

Оцінка витворів мистецтва здійснюється на основі смаку, що спирається, у свою чергу, на «певні якості» об'єкту, які не помічаються розумом, «і за своєю природою пристосовані породжувати особливі відчуття прекрасного або потворного. Лише вишуканий, високо розвинений смак здатний уловити ці якості, відчутти на їх основі витончену насолоду» і скласти думку про красу даного об'єкту. Смак цей у деяких критиків мистецтва виробляється і виховується в процесі тривалого досвіду, на загальноновизнаних людством зразках високого мистецтва, яке стає «нормою смаку». Або, як формулює Д. Юм: «Лише високо свідому особистість з тонким відчуттям, збагачену досвідом, здатну користуватися методом порівняння і вільну від будь-яких забобонів, можна назвати найкоштовнішим критиком, а думка, винесена на основі єднання цих даних, у будь-якому випадку буде істинною нормою смаку і прекрасного» (Баумгартен О., 1964, с. 153).

Як вважав І. І. Вінкельман, один німецький естет XVIII століття, автор літературної праці «Історія мистецтва старовини», «смак – здатність відчувати прекрасне», дар всіх розумних істот, але у вельми різній мірі» (Вінкельман І.І., 1935, с. 218).

Відомий берлінський просвітитель І. Г. Зульцер у своїй науковій праці «Загальна теорія витончених наук і мистецтв» (1771-1774 pp.) дає чіткі дефініції смаку, як однієї з об'єктивно існуючих здібностей душі. «Смак – по суті не що інше

як здатність відчувати красу, так само як розум – це здатність пізнавати достеменне, досконале, вірне, а етичне відчуття – здатність відчувати добро» (Баумгартен О., 1964, с. 491). Зульцер переконаний в об'єктивності краси і вважає смак відмінною здатністю душі, здатністю «сприймати видиму красу та відчувати радість від цього пізнання». Смак художника – це те, що додає твору естетичної цінності, робить його в повному розумінні прикладом мистецтва.

Смак, на думку І. Зульцера, важливий не лише для мистецтва, але і для інших сфер діяльності особистості, науковець вважав, що виховання смаку є загальнонаціональним завданням.

Підсумок більш ніж столітнім роздумам Європи над проблемою смаку підвів І. Кант, зробивши смак головною естетичною категорією у своїй філософській праці – естетиці «Критика властивостей судження». Естетика, як вважав Кант – наука про думку смаку. Смак же визначається як «здатність судити про прекрасне», спираючись не на розум, а на відчуття задоволення або незадоволення. Головною сентенцією філософа є те, що «смак – здатність судити про предмет або про спосіб представлення на підставі задоволення або незадоволення, вільного від будь-якого інтересу. Предмет такого задоволення називається прекрасним» (Кант І., 1964, с. 212).

На думку сучасних дослідників, естетичний та художній смак - різні модифікації одного психічного процесу. Смак, як і інші психічно-структурні утворення (емоції, почуття, фізіологічні та духовні потреби, інтерес, ідеал), є важливим компонентом емоційно-почуттєвої та свідомої сфер особистості.

О. В. Лармін вважав, що розглядати категорію естетичного смаку неможливо без розуміння того, що таке естетичний ідеал. Він доводив, що категорії «естетичний ідеал» та «естетичний смак» органічно пов'язані і не можуть бути розглянуті у відриві одна від одної. Це науковець обґрунтовував тим, що естетичний смак спирається на систему критеріїв, являючись по відношенню до естетичного виховання ідеалами, і які, в свою чергу, ціннісно орієнтують та визначають напрямки смакових переваг у ситуації вибору.

Ш. М. Герман та В. К. Скатерщиков окреслюють естетичний смак як систему «конкретних емоційних оцінок явищ дійсності та творів мистецтва, яка складається в учнів на основі їх уявлень про прекрасне та потворне» (Герман Ш. М., 1970, с. 144). На їх переконання, смак – це здатність до почуттєвої оцінки, з одного боку, а з іншого – до естетично-осмисленого сенсорно – гармонійного аналізу об'єкта. Науковці мотивують це тим, що завдяки смаку – засобу, інструменту оцінки, відбувається процес оцінювання, утворення естетичного судження та його винесення. Вони вважають, що складовими естетичного смаку виступають: естетична оцінка, естетичні судження і естетичне ставлення в цілому. І естетичний смак, і художній смак можуть мати одне визначення – норма, оцінка, міра.

«Правильна оцінка виробляється через тривалі художньо-критичні дискусії. Ось чому варто не тільки орієнтуватися на власну позицію, на своє особисте ставлення до того чи іншого твору, а й знайомитися з літературно-художніми обговореннями творів, з думкою інших читачів, глядачів або з оцінкою професійних критиків» (Волоніна О. В., 2006, с. 59).

Художній і естетичний смаки до музичної спадщини не залишаються незмінними. Вони варіюють, збагачуються з часом, з розвитком рівня освіти та досвідом можуть набувати нових орієнтирів, певної динаміки розвитку або, навпаки, консервуватися.

Великий внесок у розгляд проблеми смаку зробила В. М. Шацька. Вона вбачала, що музичний смак як окремий рівень музично-поетичних уявлень дає можливість помічати та цінити прекрасне у музиці, а саме художню змістовність твору (ідейність, правдивість, яскравість, переконливість музичних образів, щирість почуттів та засобів музичної виразності) (Шацька В. М., 1975, с. 33).

На основі цих навичок активного сприймання та перших критичних суджень з'являється великий інтерес та задоволення від істинно художньої музики у всіх її видах, включаючи і образи народної творчості та твори великих композиторів минулого. Прищеплення художнього смаку відбувається завдяки активному та свідомому сприйманню слухачем художнього твору. Під активним сприйманням слід розуміти музичне переживання, тобто здібність «заряджатися» від музики та

відчувати настрої та почуття, виражені композитором у музиці з попередньою естетичною оцінкою, а також і осмисленням як характеру переживань, так і виразних засобів, необхідних для втілення художнього образу.

Необхідною умовою розвитку художнього смаку в особистості є правильний розвиток потреби естетичного судження, без якого не можна уявити собі слухача, який має свої вимоги до музики, своє ставлення, свої критерії, смаки.

Художній смак та естетичний ідеал – важливі здібності особистості, які відповідають за її естетичну вихованість. Саме естетичний ідеал як інтелектуально-емоційне цілісне уявлення особистості про досконалість, про бажане майбутнє, що сполучає у собі судження або систему поглядів, є метою, яка спонукає молоду людину до дії. Ідеал відображує єдність почуттєвого та раціонального, емоційного та інтелектуального у людині. При контакті зі світом вокального мистецтва минулих часів естетичний ідеал приймає форму конкретно-чуттєвого уявлення про прекрасне у найвищому прояві. Поняття «ідеал» у перекладі з грецької мови тлумачать як ідею – поняття, образ, уява. Іноді «ідеал» трактують як першообраз. На думку сучасних науковців, естетичний ідеал – різновид естетичного ставлення, який знаходиться у прямому зв'язку з художнім смаком, художніми та естетичними поглядами.

Художній або естетичний смак є певним узагальненням естетичного досвіду, але це узагальнення багато в чому має суб'єктивний характер. Ідеал – більш глибоке, більш об'єктивне узагальнення естетичної практики людини, суспільних класів і навіть цілих епох. На відміну від естетичних поглядів, що виражаються в абстрактних поняттях, естетичний ідеал ніколи не розриває зв'язків з конкретно-чуттєвою формою свого вираження, без якої не можна зафіксувати образ належної краси. Естетичний ідеал дістає найбільш рельєфне вираження в мистецтві, втілюється у позитивних образах, активно формує уявлення про досконале, характерне для певного часу.

Завдяки розвинутому естетичному ідеалу такий важливий компонент художнього смаку як оцінка українського вокального твору набуває більш обґрунтованого вигляду у власних емоційно-естетичних уявленнях особистості та знаходить спільне в системі об'єктивних цінностей.

Процес формування художнього смаку та виховання естетичного ідеалу в особистості відбувається поряд з виникненням естетичної потреби до суб'єктивної форми сприймання. Під естетичною потребою розуміють структурне психічне утворення, форму активності особи, яке відноситься до неї в цілому і до механізмів впливу на неї соціально-психічних умов буття людини.

Р. С. Немов дає наступне словникове визначення терміну «потреба»:

«це стан нужди організму, індивіда, особистості у будь-чому, необхідному для її нормальної життєдіяльності» (Немов Р. С., 1995, с. 221).

Художня потреба у прослуховуванні та вивченні музичних творів у особистості виникає у тому випадку, коли у неї сформований певний інтерес до творів класичного мистецтва, є певний художній смак до творів спадщини західноєвропейських та національних композиторів.

Необхідною умовою розвитку художнього смаку в особистості є правильний розвиток естетичного судження, без наявності якого не можна уявити собі слухача, виконавця, який має свої вимоги до музики, своє ставлення, смаки.

На нашу думку, художній смак – це система почуттєво-раціональних схильностей особистості, що виростають на ґрунті соціально детермінованих уявлень кожного індивіда про прекрасне і спонукають його до активної, відповідної ідеалу, мистецької діяльності.

Таким чином, формування в особистості усталених художніх смаків у процесі вивчення музичної спадщини як минулих часів, так і сьогодення відбувається при безпосередньому зв'язку художнього смаку з художньою потребою, естетичним ідеалом та художньо-естетичними судженнями у процесі їх виникнення у свідомості.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що теоретичний аналіз наукової літератури доводить, що до визначення сутності та змісту понять: «смак», «художній смак» зверталось багато дослідників у різні часи.

Наукова дефініція «художній смак» розглядається нами як центральна категорія естетичної свідомості особистості, що виражає її здатність до адекватної

раціонально-емоційної оцінки творів мистецтва у відповідності з ідеальними уявленнями про прекрасне і спонукає до активно-творчої діяльності.

Подальші напрямки досліджень із даної тематики можуть стосуватися розробки методів та прийомів формування художніх смаків у різних вікових категорій підростаючого покоління та вивчення потенціалу засобів різних жанрів класичної музики у становленні смаків особистості.

Література

- Винкельман И. И. Избранные произведения и письма / Винкельман Иоганн Иоахим. – М. – Л. : Изд.-во Academia, 1935. – С. 218.
- Волонина О. В. Музичне мистецтво 6 клас : підручник [для загальних навчальних закладів] / О. В. Волонина – К. : Ірпінь, 2006. – 192 с.
- Вольтер Ф.-М. А. Эстетика. Статьи. Письма. Предисловия и рассуждения / Вольтер Франсуа-Мари Аруэ. – М. : Искусство, 1974. – С. 59 – 268.
- Герман Ш. М. Беседы об эстетике / Ш. Герман, В. Сктерщиков. – М. : Знание, 1970. – 190 с.
- Кант И. Сочинения в шести томах / Иммануил Кант. – М. : Мысль, 1964. – Т. 5. – 1964. – С. 203 – 245.
- Из истории музыкального воспитания : хрестоматия / [сост. О. А. Апраксина]. – М. : Просвещение, 1990. – 207 с.
- История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли : в 5 т. / [ред. А. Баумгартен]. – М. : Искусство, 1964. – Т. 2. – 1964. – С.153 – 492.
- Немов Р. С. Психология : учеб. [для студ. высш. пед. учеб. заведений] : в 3 кн. – 4-е изд. / Р. С. Немов. – М. : Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1995 – 2003. – Кн. 1 : Общие основы психологи. – 1995. – 688 с.
- Шацкая В. Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества : сб. статей / Валентина Николаевна Шацкая. – М. : Педагогика, 1975. – 200 с. : нот. ил.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ВКУС КАК НАУЧНАЯ ДЕФИНИЦИЯ: ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Мережко Юлия, кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой академического и эстрадного вокала Института искусств, Киевский университет имени Бориса Гринченка, ул. Бульварно-Кудрявская 18/2, 02000, г. Киев, Украина, y.merezhko@kubg.edu.ua

Румянцева Светлана, старший преподаватель кафедры академического и эстрадного вокала Института искусств, Киевский университет имени Бориса Гринченка, ул. Бульварно-Кудрявская 18/2, 02000, г. Киев, Украина, s.rumiantseva@kubg.edu.ua

В статье рассматривается понятие «художественный вкус» и другие его разновидности. Автор проводит анализ возникновения и становления дефиниции «вкус» в истории философии. В научной работе обобщается теоретическая

информация по определению сущности художественного вкуса и его содержательного наполнения. Освещается непосредственная связь художественного вкуса с художественной необходимостью, эстетическим идеалом и художественно-эстетическими суждениями, которые влияют на формирование эстетического сознания личности. В статье обосновывается значимость формирования художественного вкуса у подрастающего поколения.

Ключевые слова: художественный вкус; философско-исторический анализ; музыкальное искусство; личность.

ARTIFICIAL TASK AS SCIENTIFIC DEFENSE: PHILOSOPHICAL AND HISTORICAL ASPECT

Merezhko Julia, Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Academic and Variety Vocal of the Institute of Arts, Kiev University Boris Grinchenko, str. Bulvarno-Kudryavska 18/2, 02000, Kyiv, Ukraine, y.merezhko@kubg.edu.ua

Svetlana Rumyantseva, Senior Lecturer of the Department of Academic and Variety Vocal of the Institute of Arts, Kyiv University Boris Grinchenko, str. Bulvarno-Kudryavska 18/2, 02000, Kyiv, Ukraine, s.rumyantseva@kubg.edu.ua

The article deals with concept of artistic taste and its aspects. The author analyzes the process of establishing and development of taste as a philosophic and historical definition. On the one hand, the current theme is very important for preserving the spirituality of Ukrainian nation. On the other hand, artistic tastes characterized the new generation of music teachers whom can popularize artistic communication with classical and contemporary music among children and youth.

The paper describes how were identified the definition the taste by famous philosophers (e.g., B. Gracián, Ch. Batteux, Voltaire, D. Hume, J. J. Winckelmann, J. H. Sulzer, I. Kant) and psychologists and pedagogues (for example, O. Molchanova, R. Naumov, O. Larmin, V. Shatska and others).

The author summarized the theoretical aspects of essence of artistic taste and its components. The artistic taste considered as a key concept of the personality's aesthetic conscious. It follows the connection among artistic interests, aesthetic ideals and artistic judgments. The artistic taste plays an important role in the process of personality's formation, especially of the young generation.

As a result, the author proposed to explore new methods of formation of artistic tastes in different aged groups of children and youth. In addition, it will be useful for following the new researches of the aesthetic potential of classical music in the process of artistic tastes' formation.

Key words: artistic taste; historical and philosophical analyses; music art; personality.

References

- Vinkel'man, I. I. (1935). Izbrannye proizvedenija i pis'ma [Selected works and letters]. Moskva, Leningrad: Academia (rus).
- Volonyna, O. V. (2006). Muzychne mystectvo 6 klas [Musical Arts 6th grade]. Kyiv, Ukraine: Irpen' (ukr).
- Vol'ter, F.-M. A. (1974). Jestetika. Stat'i. Pis'ma. Predislovija i rassuzhdenija [Aesthetics. Articles. Letters. Preface and reasoning]. Moskva, Iskusstvo (rus).
- German, Sh. (1970). M. Besedy ob jestetike [Conversations about aesthetics]. Moskva: Znanie (rus).
- Kant I. (1964). Sochinenija v shesti tomah [Works in six volumes]. Moskva: Mysl' (rus).
- Apraksina, O. A. (1990) Iz istorii muzykal'nogo vospitaniya: hrestomatija [From the history of musical education] Reader. Moskva: Znanie (rus).
- Baumgarten, A. (1964). Istorija estetiki. Pamjatniki mirovoj jesteticheskoj mysli [History of Estetics. Monuments of world aesthetic thought]. Moscow: Iskusstvo (rus).
- Nemov, R. S. (1995). Psihologija [Psychology] (4nd ed.). Moskva: Gumanit. izd. Centr Vlados (rus).
- Shackaja, V. N. (1975). Muzykal'no-jesteticheskoe vospitanie detej i junoshestva [Musical and aesthetic education of children and youth]. Sat. articles. Moskva: Psihologija (rus).

Стаття надійшла до редакції 29.01.2018

Прийнято до друку 22.02.2018